

Boża pedagogia cierpienia w świetle Księgi Hioba

Wstęp

Artykuł, kontynuujący rozpoczęty cykl badawczy starotestamentalnych źródeł pedagogiki biblijnej¹, stanowi próbę eksploracji „pedagogii cierpienia” zawartej w kolejnej księdze Biblii hebrajskiej – Księdze Hioba², współtworzącej kanon ksiąg mądrościowych (sapiencjalnych – dydaktycznych) Starego Testamentu. Tekst księgi może być również przedmiotem badań dla nauk humanistycznych i społecznych (subdyscypliny pedagogiki jak choćby pedagogika

¹ Autor zbadał już w kluczu pedagogiki biblijnej starotestamentalną Pieśń nad pieśniami; zob. R.B. SIEROŃ, *Od eros do agape. Pedagogia miłości w starotestamentalnej Pieśni nad pieśniami w świetle badań interdyscyplinarnych*, Społeczeństwo i Rodzina. Stalowowolskie Studia Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II 43 (2015) 2, s. 7–26. Pomogła w tym kwerenda badawcza przeprowadzona w maju 2015 r. w Papieskim Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie.

² Wszystkie teksty biblijne za: *Biblia Tysiąclecia. Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, wyd. 5, Poznań 2013.

Boża pedagogia cierpienia w świetle Księgi Hioba

religii, pedagogika chrześcijańska, pedagogika katolicka, pedagogika biblijna, pedagogika pastoralna, teologia wychowania)³.

Nie ma w Biblii – co podkreśla w najnowszym polskim komentarzu do Księgi Hioba A. Tronina⁴ – innej postaci, która wywarłaby tak wielki wpływ na historię literatury, sztukę, filozofię, teologię. Inny polski znawca tematyki, M. Starowieyski, uznaje Księgę Hioba za wielkie arcydzieło literatury nie tylko hebrajskiej, ale i powszechnej⁵. H. Gross⁶ porównuje ją do *Prometeusza* Ajschylosa, *Boskiej komedii* Dantego Alighieri czy *Fausta* Goethego. H. Küng⁷ widzi w Księdze Hioba jedno z najbardziej ważkich dzieł literatury światowej, którego monumentalny dramatyzm tkwi nie tyle w zewnętrznie rozwijającej się akcji, ile w nieustannym rozdarciu między zwątpieniem a ufnością, buntem a oddaniem, wiarą i niewiarą. Włoski autor M. Nobile⁸ potwierdza, iż Księga Hioba przedstawia jedno z najwspanialszych dzieł ducha ludzkiego. Wypracowana szata literacka tekstu i głębia podejmowanych problemów czynią z niej dzieło, które powinno być studiowane i znane jak dzieła Homera, Wergiliusza, Dantego czy Szekspira. Obecność Hioba – co uwypukla Tronina⁹ – jest zauważalna w poezji (Heine, Hugo, Claudel, Kamińska, Wojtyła), filozofii (Nietzsche, Marcuse), muzyce i sztuce (Blake, Kokoschka). Żydowska recepcja Księgi Hioba stale podkreśla, że los jego odbija się w losie narodu żydowskiego¹⁰.

Tematyka Księgi Hioba – dotycząca problemu cierpienia – ma charakter uniwersalny. Potwierdzają to słowa francuskiego XIX-wiecznego poety Alphonse'a de Lamartine'a: „Hiob nie jest człowiekiem, jest ludzkością”¹¹. Znanca Księgi Hioba G. Ravasi przytacza sugestywną wypowiedź włoskiego poety Ugo

³ B. ŚLIWERSKI, *Pedagogika ogólna w ponowoczesnym świecie*, w: *Profesor Bogusław Śliwerski. Doktor Honoris Causa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2017, s. 75; por. R.B. SIEROŃ, *Nowotestamentalne modele wychowania jako antidotum na kryzysy antropologiczne ery ponowoczesnej*, w: E. JUŚKO, B. WOLNY (red.), *Instytut Pedagogiki 2004–2011. W służbie Kościołowi, Ojczyźnie i rodzinie*, Stalowa Wola 2011, s. 226–233; P. MAZUR, *Podstawy pedagogiki pastoralnej*, Kraków 2011, s. 30n.

⁴ A. TRONINA, *Księga Hioba*, Częstochowa 2013, s. 89.

⁵ M. STAROWIEYSKI, *Tradycje biblijne*, Kraków 2015, s. 219.

⁶ H. GROSS, *Giobbe*, Brescia 2002, s. 7.

⁷ H. KÜNG, *Bóg a cierpienie*, Warszawa 1976, s. 25.

⁸ M. NOBILE, *Introduzione all'Antico Testamento*, Torino 1998, s. 156–159.

⁹ A. TRONINA, *Księga Hioba*, s. 90.

¹⁰ *Tamże*; por. N.H. TUR-SINAJ (H. TORCZYNER), *The Book of Job. A New Commentary*, Jerusaleń 1957.

¹¹ M. STAROWIEYSKI, *Tradycje biblijne*, s. 242.

Foscolo: „Czytam teraz i przepisuję w osobną książeczkę całą Księgę Hioba... Wybitna księga! Jakże pełna jest wielkiego i wspaniałomyślnego cierpienia! Jakże rozmawia z Bogiem bez zabobonu i z własnymi nieszczęściami bez unizania się”¹².

Ten poemat biblijny jest nie tylko dziełem głęboko teologicznym, roztrząsającym tajemnicę Boga i zła, ale głównie jednym z arcydzieł literatury ludzkości w ogóle¹³. Jej uniwersalizm i ponadczasowość, a także odsłonięcie głębokiej prawdy o człowieku w sytuacji granicznej czynią z niej ważny traktat nie tylko teologiczny, ale i antropologiczny oraz dydaktyczny¹⁴ – ważny tekst dla zaangażowanych w różnorakie formy *ars educandi*.

Jednak Księga Hioba należy do wyjątkowo trudnych do komentowania. Patron biblistów św. Hieronim oceniał: „Wyjaśniać Hioba to jakby utrzymać w rękę węgorza albo małą murenę; im bardziej się ją ścisza, tym bardziej ucieka”¹⁵. Komplikacje w historii i interpretacji Księgi zgodnie podkreślają współcześni polscy i zagraniczni autorzy: J. Warzecha¹⁶, A. Świderkówna¹⁷, A. Tronina¹⁸, T. Brzegowy¹⁹, G. Ravasi²⁰, G. Cappelletto²¹, L. Alonso-Schökel²², H. Gross²³. Trudność w egzegezie Księgi wynika chociażby z jej zawiloci semantycznych. „Mamy tu do czynienia bodaj z najtrudniejszą księgą Starego Testamentu pod względem językowym”²⁴.

Księga Hioba podejmuje problematykę sensu i wartości ludzkiego cierpienia oraz ukazuje człowieka cierpiącego w roli pośrednika zbawienia. Analizowana

¹² G. RAVASI, *Hiob. Dramat Boga i człowieka*, Kraków 2004, s. 10.

¹³ *Tamże*.

¹⁴ A. SALAS, *Mądrość Izraela. Sumienie i prawo – rozważania*, Częstochowa 1999, s. 86: „wybitnie dydaktyczny”.

¹⁵ M. STAROWIEYSKI, *Tradycje biblijne*, s. 242.

¹⁶ J. WARZECHA, *Człowiek przed niepojętym Bogiem*, w: J. FRANKOWSKI (red.), *Wprowadzenie w myśl i wezwanie ksiąg biblijnych*, 6. *Mądrość starotestamentowego Izraela*, s. 73–98.

¹⁷ A. ŚWIDERKÓWNA, *Prawie wszystko o Biblii*, Warszawa 2015, s. 139.

¹⁸ A. TRONINA, *Księga Hioba*, s. 28.

¹⁹ Zob. T. BRZEGOWY, *Pisma mądrościowe Starego Testamentu*, Tarnów 2007, s. 65–90.

²⁰ G. RAVASI, *Hiob*, s. 10; TENŻE, *Biblia we fragmentach. 200 bram do Starego i Nowego Testamentu*, Kielce 2017, s. 103–107.

²¹ G. CAPPELLETTO, *Hiob. Człowiek i Bóg spotykają się w cierpieniu*, Lublin 2009, s. 11.

²² L. ALONSO-SCHÖKEL, *Job*, Madrid 1971, s. 11.

²³ H. GROSS, *Giobbe*, s. 7.

²⁴ T. BRZEGOWY, *Pisma mądrościowe Starego Testamentu*, s. 75.

Boża pedagogia cierpienia w świetle Księgi Hioba

dostępna bibliografia, polska i zagraniczna, wykazuje niedobór publikacji na temat pedagogii Księgi Hioba²⁵. W dostępnych publikacjach znajdują się jedynie zdawkowe syntezy jak chociażby:

Księga Hioba uczy, że cierpienie jest w planach Boga czynnikiem wychowawczym, z jednej strony jest doświadczeniem człowieka i utwierdzeniem go w cnotach, z drugiej Bóg przez cierpienie znoszone przez człowieka prowadzi go do poznania prawdy. Cierpienie oczyszcza człowieka z wielu spraw tego świata²⁶.

Księga należy do ksiąg dydaktycznych, których cechą charakterystyczną jest autentyczne i gorliwe poszukiwanie w świecie doczesnym mądrości (hebr. *hokmah*)²⁷.

Cechą charakterystyczną biblijnych dzieł sapiencjalnych jest ich podwójne ukierunkowanie antropologiczne. Wypływa ono stąd, iż z jednej strony ich zasadniczym przedmiotem jest człowiek ujmowany opisowo, od strony jego ludzkiej natury, z jej blaskami i cieniami. Z drugiej zaś ten sam człowiek pozostaje w nich celem oddziaływania: jest pouczany, wychowywany i formowany – kształtowany tak, aby mógł „przyjść do mądrości i nasycić się jej owocami” (por. Syr 24,19)²⁸. I już choćby z tej racji należy się Księdze Hioba szczególne zainteresowanie ze strony pedagogiki biblijnej²⁹.

²⁵ Przykład z obszaru języka polskiego: E. ŚWIERCZEK, *Edukacyjny wymiar cierpienia na podstawie Księgi Joba i Listu do Hebrajczyków*, w: T.M. DĄBEK, T. JELONEK (red.), *Agnus et Sponsa. Prace ofiarowane O. Prof. Augustynowi Jankowskiemu OSB*, Kraków 1993, s. 281–302; por. ponadto J.S. SYNOWIEC, *Mędrzy Izraela, ich pisma i nauka*, Kraków 1990; S. POTOCKI, *Rady mądrości. Przewodnik po mądrościowej literaturze Starego Testamentu*, Lublin 1993; U. SZWARC, *Dzieci i wychowanie w Starym Testamencie*, w: G. WITASZEK (red.), *Życie społeczne w Biblii*, Lublin 1997, s. 240n; P. HADDAD, *Mądrości rabinów*, Warszawa 2012, s. 67n; C. ASH, *Job: the wisdom of the Cross*, Wheaton 2014.

²⁶ S.I. MOŹDŻEŃ, *Historia wychowania do 1795*, Kielce 2005, s. 100; por. S. LITAK, *Historia wychowania do Wielkiej Rewolucji Francuskiej*, Kraków 2004, s. 43–45.

²⁷ Zob. S. POTOCKI, *Rady mądrości. Przewodnik po mądrościowej literaturze Starego Testamentu*, s. 5n; W. POPIELEWSKI, *Zawierzyć życie Bogu – wiara Hioba i Koboleta*, *Verbum Vitae* 5 (2004), s. 56–64; C.G. BARTHOLOMEW, R.P. O'DOWD, *Old Testament Wisdom Literature. A Theological Introduction*, Nottingham 2011, s. 127–166.

²⁸ R. ZAWADZKI, *Antropologia*, w: M. ROSIK (red.), *Teologia Starego Testamentu*, t. 3: *Księgi mądrościowe*, Wrocław 2011, s. 94.

²⁹ Por. J. KOHEL, Z. MAREK, *Pedagogia biblijna w katechezie*, Kraków 2012, s. 174–178; J. BAGROWICZ, S. JANKOWSKI, *Pan, Bóg twój, wychowuje ciebie*, Toruń 2005, s. 6.

Jak zauważa A. Świderkówna³⁰ – paralelne starożytne teksty z Bliskiego Wschodu wykazują, że temat cierpienia człowieka sprawiedliwego był tematem wspólnym dla całego Orientu. Spotykamy go w literaturze egipskiej, sumeryjskiej, ugaryckiej i babilońskiej³¹. Stanowią one jednak – jak trafnie stwierdzają Starowieyski³² i Ravasi³³ – „paleontologię Księgi”. Samo rozwiązanie problemu cierpienia jest bez wątpienia dziełem myśli izraelskiej³⁴.

Celem niniejszego opracowania będzie analiza współczesnej myśli biblijnej i humanistyczno-społecznej dotyczącej Księgi Hioba (głównie w języku polskim, włoskim i angielskim) w kontekście wyodrębnienia z niej wniosków wychowawczo-pastoralnych. W badaniach zastosowano metodę analizy i syntezy źródeł przede wszystkim z zakresu nauk biblijnych, jak również nauk humanistycznych.

Pedagogia cierpienia w Biblii hebrajskiej (Księga Hioba)

W językach biblijnych terminologia cierpienia koncentruje się na kilku podstawowych pojęciach. Hebrajskie terminy: *chamal* (Ez 16,5; Za 11,5) i *chalah* (Am 6,5) wyrażają to, co greka biblijna zamyka w czasowniku *pascho* i w terminach pochodnych. Z greckiego *pascho*, oznaczającego ból i cierpienie, utworzono łaciński rzeczownik *passio*, a z łaciny przyjęto go do języków nowożytnych (stąd pasja w języku polskim). Grecki rzeczownik *to pathos* w Hi 30,31 oddaje hebrajskie *‘ebel*, które z drugiej strony (Rdz 27,41; Pwt 24,8; Iz 60,20; Am 5,16) pierwsze greckie tłumaczenie Biblii czyli *Septuaginta* tłumaczy jako *to peuthos* czyli smutek, żałoba³⁵.

Stary Testament zna różnego rodzaju cierpienia ludzkie: fizyczne, duchowe, zbiorowe i indywidualne. Często też rozważane są przyczyny cierpienia. Jest

³⁰ A. ŚWIDERKÓWNA, *Prawie wszystko o Biblii*, s. 140–142.

³¹ Więcej na ten temat w specjalistycznym komentarzu; A. TRONINA, *Księga Hioba*, s. 80–83.

³² M. STAROWIEYSKI, *Tradycje biblijne*, s. 242.

³³ G. RAVASI, *Hiob*, s. 25; dokładniejszy stan badań na ten temat przedstawia: J. WARZECHA, *Człowiek przed niepojętym Bogiem*, s. 80.

³⁴ Więcej o wpływie Księgi Hioba na kulturę zob. M. STAROWIEYSKI, *Tradycje biblijne*, s. 244–248.

³⁵ Zob. H. HAAG, *Sens cierpienia w Starym Testamencie*, *Communio* 9 (1989) 2, s. 10–14; H. LANGKAMMER, *Życie człowieka w świetle Biblii*, Rzeszów 2004, s. 200–203.

Boża pedagogia cierpienia w świetle Księgi Hioba

nim grzech Adama i jest mowa o punkcie kulminacyjnym cierpienia za grzech, mianowicie o śmierci. A ponieważ grzech stoi w ścisłym związku z szatanem, można powiedzieć, że u początku ludzkiego cierpienia stoi szatan, a kończy go śmierć³⁶.

Fakt istnienia zła i cierpienia pobudził w refleksji biblijnej nie tylko do określenia jego zasadniczej genezy, lecz także do przemyślenia sprawy dopuszczenia ich przez Boga. Od Boga pochodzi wszelkie dobro, ale może On dopuścić do cierpienia (Am 3,6). Może się w tym celu posłużyć różnymi narzędziami (por. 1 Krl 22,19-23; Hi 1,1-2,10; Sdz 9,23). Biblia hebrajska nie zna właściwie przypadkowego cierpienia. Jest ono albo zawinione, albo dopuszczone przez Boga. W Biblii hebrajskiej spotykamy się także ze zjawiskiem litości Bożej wobec ludzkiego cierpienia, nawet zawinionego. Bóg przebacza i pomaga, w każdym zaś wypadku cierpienie jest równocześnie – tak jak w Księdze Hioba – sprawdzianem wierności względem Boga. Jeśli jest zawinione, cierpiący powinien uznać swoje błędy, wrócić na drogę przykazań Bożych i prosić Boga o wybaczenie. Ale także cierpiący niewinnie winien przetrzymać okres próby. Zdarzają się jednak wypadki, że i pobożny załamuje się oraz nie potrafi pogodzić się ze swoim losem (Hi 7,12; 9,22; 19,6-12; 30,17-22). Właściwą postawą cierpiącego jest wielka tęsknota za Bogiem, w którym jedynie pokłada się swoją nadzieją (Hi 27; 29,2). Kto wytrwa w cierpieniu, może liczyć na wielką nagrodę (Hi 42,10-17)³⁷.

Biblia hebrajska dochodzi do określenia sensu cierpienia. Prowadzi ono człowieka do decyzji dotyczącej jego egzystencji zbawczej. W cierpieniu człowiek deklaruje się za Bogiem albo przeciw Bogu. Pozytywna deklaracja staje się wtedy równocześnie świadectwem wierności wobec Boga (Hi 1,11; 2,5). Cierpienie pomaga człowiekowi w uznaniu swojej grzeszności, niemocy i winy, równocześnie budząc w nim świadomość konieczności zbawczej. Cierpienie jest rodzajem kary, ale za nią stoi miłosierny i dobry Bóg, a nie bezlitosny tyran.

Nie zawsze cierpiący może pojąć intencję Boga i dlatego cierpienie nie przestaje być tajemnicą (podobnie jak zło – *misterium iniquitatis*)³⁸. Najpełniej temat ten spośród wszystkich ksiąg biblijnych został rozwinięty w Księdze Hioba. Sam Hiob nie potrafi znaleźć w swoim losie związku przyczynowo-skutkowego

³⁶ Zob. P. SELIER, *Biblia w kulturze Zachodu*, Warszawa 2012, s. 286–289.

³⁷ Zob. R. RENDTORFF, *Teologia dell'Antico Testamento*, t. 1, Torino 2003, s. 359–380.

³⁸ Por. Z. ZIMOWSKI, *Sulla via dell'uomo che soffre. Dio ha visitato il suo popolo*, Città del Vaticano 2012, s. 19n.

między winą i cierpieniem (Hi 6,24). Dochodzi wtedy do stwierdzenia, że człowiek nie może wobec takiej sytuacji wnieść – jak mówi Langkammer³⁹ – oskarżenia sądowego przeciw nieskończonemu Bogu. Przed kim będzie Go skarżył? Kto może sądzić Boga? (por. Hi 9,23n). Niezglębiony Bóg widocznie ma swoje racje, zsyłając na człowieka cierpienie (Hi 38,1–42,6). Księga według Langkammera może nie tyle zajmuje się znaczeniem cierpienia, ile kornym przyjęciem go i poddaniem się woli Bożej⁴⁰.

Tak problem cierpienia w Księdze Hioba charakteryzuje w świetle refleksji teologiczno-biblijnej badaczka Biblii i antyku Anna Świderkówna: cierpienie pozostaje mimo wszystko i dzisiaj tajemnicą:

Dręczące pytania nieraz nadal się odzywają. Bunt się wtedy łatwo pogłębia. Burzy wszystko, a niekiedy spycha w otchłań rozpacz. Tymczasem – podobnie jak dla Hioba – jedyną odpowiedzią może być tylko spotkanie z Bogiem żywym. A spotkanie to powinno być łatwiejsze dla tych przynajmniej spośród nas, którzy wierzą, że Bóg ten stał się Człowiekiem i umarł na Krzyżu. Musimy wszakże – jak Hiob – uparcie przedzierać się do Niego przez własną niemoc, niewiedzę, i beznadziejność, by wreszcie nauczyć się – jak Hiob – czym jest naprawdę wiara, przekonać się, że w naszej samotności nigdy nie byliśmy sami i w milczeniu otworzyć się ostatecznie na Niepojętą Obecność⁴¹.

Księga Hioba – opis semantyczno-literacki w świetle współczesnych badań

W V w. przed Chr. pojawia się wspaniała i tragiczna postać literacka, jaką jest Hiob. Możliwe, że jest to literackie odbicie rzeczywistości cierpiącego sprawiedliwego człowieka. Księga tytuł zawdzięcza Hiobowi, od którego imienia wywodzi nazwę. W języku polskim istnieje dwojaka wersja tego imienia: Job

³⁹ H. LANGKAMMER, *Życie człowieka w świetle Biblii*, s. 203; por. J. SCHREINER, *Teologia Starego Testamentu*, Warszawa 1999, s. 202–218.

⁴⁰ *Tamże*, s. 203.

⁴¹ A. ŚWIDERKÓWNA, *Prawie wszystko o Biblii*, s. 149; por. M. STAROWIEYSKI, *Tradycje biblijne*, s. 243.

Boża pedagogia cierpienia w świetle Księgi Hioba

i Hiob, za drugą wersją wypowiadają się językoznawcy, jako za bardziej zbliżoną do wersji hebrajskiej.

W literaturze judaizmu znajdujemy rozpowszechniony wśród rabinów pogląd, że Hiob żył współcześnie z Mojżeszem i był doradcą faraona. Z kwestią historyczności Hioba ściśle wiąże się problem jego tożsamości: czy był on Żydem czy poganinem? Niektórzy rabini uważali go za „sprawiedliwego prozelitę” czy nawet „jednego z siedmiu proroków pogańskich”, podczas gdy inni widzieli w nim Izraelitę. Mędrzy Izraela, nawet uważając Hioba za poganina, sławili jego cnoty, zwłaszcza skromność i gościnność. Cierpienia Hioba wyjaśniano najczęściej tak, że został ukarany za kwestionowanie w sercu Bożej sprawiedliwości. Jego narzekania w cierpieniu przeciwstawiano wytrwałości patriarchów, królów i proroków Izraela⁴².

Również Koran kilkakrotnie wspomina o Hiobie (Ajjub) jako słudze Allaha, doświadczonym cierpieniem, ale później sowicie przez Boga wynagrodzonym⁴³. Późniejsza tradycja, zachowana u pisarzy muzułmańskich, wykazuje spore zainteresowanie postacią Hioba, upiększając jeszcze opisy zaczerpnięte z Biblii i Midraszy. Podobnie jak w judaizmie, ścierają się tu różne opinie na temat jego pochodzenia i wieku życia⁴⁴.

Księga Hioba – jak było to już wspomniane – zalicza się do biblijnych pism mądrościowych (sapiencjalnych)⁴⁵. Mądrość w znaczeniu semickim, a więc także biblijnym, oznacza nie tyle sumę wiedzy, ile umiejętność dobrego, to znaczy etycznie poprawnego postępowania. Mądry jest ten, kto umie postępować dobrze, a ponieważ dobre postępowanie zgodne jest z zamysłem Boga, więc On jest pierwszorzędnym źródłem wszelkiej mądrości. Choć Księga Hioba znajduje odległe pierwowzory w literaturze Egiptu i Mezopotamii⁴⁶, jest oryginalnym dziełem genialnego autora (kompozytora, jak określa go Tronina)⁴⁷. Zestawia on ze sobą fundamentalne zagadnienia dobra i zła oraz odpowiadające im zadośćuczynienie. Autor przedstawia konwencjonalną mądrość

⁴² A. TRONINA, *Księga Hioba*, s. 88; por. J.R. BASKIN, *Pharaoh's Counsellors: Job, Jethro and Balaam in Rabbinic and Patristic Tradition*, Brown Judaic Studies 47, Chicago 1983.

⁴³ *Koran*, tłum. J. BIELAWSKI, Warszawa 1986 – 4,161; 6,84; 21,83-84; 38,40-43.

⁴⁴ Zob. J.D. THYEN, *Biblia i Koran. Synopsa wspólnych tradycji*, Warszawa 2002, s. 176–178.

⁴⁵ Zob. T. JELONEK, *Wprowadzenie do lektury Biblii*, Kraków 2007, s. 154–155.

⁴⁶ Więcej na temat wspomnianych odwołań w: A. SPREAFICO, *Dio sfida Giobbe?*, Roma 2013, s. 18–20; A. SALAS, *Mądrość Izraela*, s. 87–88.

⁴⁷ A. TRONINA, *Księga Hioba*, s. 70.

tylko w tym celu, by ją podważyć i wykazać jej nieadekwatność do realiów życia. Bowiern szablonowe podejście, zawarte również w Biblii, głosi, że dobry człowiek wynagrodzony będzie zdrowiem, bogactwem materialnym i ogólnie pomyślnym losem, podczas gdy przewrotny będzie cierpiał z powodu straty tych rzeczy. Autor wiedział, że człowiek przewrotny żyje czasem w dobrobycie, a dobry niekiedy cierpi. Konwencjonalna mądrość była jednak niezdolna, by sobie z tym poradzić. Nie mogło w tamtych czasach być w Izraelu żadnego odwoływania się do życia po śmierci (VII – V w. przed Chr.). Autor biblijny stworzył więc opowieść, która jaskrawo odtworzyła konflikt konwencjonalnej mądrości z realnym życiem: dobry człowiek Hiob cierpi straszne tragedie, a mający dobre intencje przyjaciele wypowiadają monologi, by udowodnić, że Hiob musi być potajemnie zły i dlatego musi pokutować⁴⁸.

Rodzaj literacki Księgi Hioba należy rozważać z różnych perspektyw; to przedmiot – jak podają Brzegowy⁴⁹ i Jelonek⁵⁰ – wielkiej dyskusji. Ze względu na treść księga jest utworem historyczno-dydaktycznym. Ze względu zaś na formę i układ jest przez egzegetów rozpatrywana jako: poemat dramatyczny, traktat, dysputa filozoficzna (na wzór *Dialogów* Platona), grecki dramat (Teodor z Mopsuestii, IV w.), tragedia (Teodor Beza); są w niej obszerne fragmenty epickie, dramatyczne i liryczne⁵¹.

W najnowszym komentarzu do Księgi Hioba tak swoje badania nad strukturą literacką streszcza Tronina⁵²:

Trzeba uświadomić sobie precyzyjną budowę literacką utworu, opartą na formułach wprowadzających, jakimi końcowy redaktor utworu posłużył się dla uporządkowania zebranego materiału. Otóż redaktor ten, którego śmiało można nazwać „kompozytorem”, używając formuł wprowadzających, podzielił materiał na 32 poetyckie jednostki, nie licząc krótkiego wprowadzenia i zakończenia prozą. Zasadniczo pokrywają się one z tradycyjnym podziałem księgi w Biblii Hebrajskiej.

⁴⁸ J. KODELL, *Klucz do Pisma Świętego*, Kraków 2003, s. 145.

⁴⁹ T. BRZEGOWY, *Pisma mądrościowe Starego Testamentu*, s. 69n.

⁵⁰ T. JELONEK, *Historia literacka Biblii*, Kraków 2009, s. 114–115.

⁵¹ T. BRZEGOWY, *Pisma mądrościowe Starego Testamentu*, s. 69n.

⁵² A. TRONINA, *Księga Hioba*, s. 70; por. TENŻE, *Struktura literacka Księgi Hioba*, *Roczniki Teologiczne* 55 (2008) 1, s. 5–16.

Boża pedagogia cierpienia w świetle Księgi Hioba

Struktura Księgi według Troniny składa się z siedmiu elementów podstawowych. Cyfra 7 ma zresztą w Księdze Hioba szczególne znaczenie symboliczne. Nawet sama pojawia się w niej siedmiokrotnie (1,2n; 2,13; 5,19; 42,8). Symbolizuje ona zarówno doskonałość męża Bożego, jak i pełnię doświadczenia, jakie go spotkało⁵³.

Recepcja Księgi Hioba we współczesnych naukach humanistycznych

Księga Hioba staje się obszarem badań prowadzonych przede wszystkim przez nauki teologiczne, a szczególnie bibliistykę. Jednak we współczesnej literaturze przedmiotu napotkamy także interdyscyplinarne badania nad Księgą z punktu widzenia nauk humanistycznych, np. jej obecnością w kulturze polskiej, europejskiej i światowej⁵⁴. W tej części artykułu skupimy się na recepcji Księgi Hioba w literaturze polskiej. Według Troniny⁵⁵ na długo przed powstaniem polskich przekładów Biblii postać Hioba była znana naszym przodkom dzięki przepowiadaniu kaznodziejskiemu. Świadectwem tej znajomości są już w XIV w. imiona i pochodne od nich nazwiska o różnej pisowni (Job, Ijob, Jop, Jopek, Jow, Jowak). Pierwszym polskim przekładem całego Pisma Świętego, a więc i Księgi Hioba, było zbiorowe tłumaczenie z Wulgaty (pierwszego przekładu na łacinę św. Hieronima), korzystające z wzorów czeskich. Dokonano go w połowie XV w. na polecenie królowej Zofii (Sonki), żony Władysława Jagiełły. W 1561 r. krakowski drukarz Marek Szarffenberg opublikował tzw. *Biblię Leopoldytę*. Jej wydawcą był profesor Akademii Krakowskiej Jan Nicz (Nycz), jednak tekst w dalszym ciągu był zależny od przekładu czeskiego. Wkrótce zaczęły się pojawiać przekłady innowiercze, a wreszcie w 1599 r. oficjalnym polskim przekładem kościelnym została Biblia jezuitów ks. Jakuba Wujka, która pozostała nim aż do połowy XX w.⁵⁶ W literaturze staropolskiej trzeba wspomnieć wierszowaną *Legendę o św. Jopie*, zachowaną

⁵³ TENŻE, *Księga Hioba*, s. 73.

⁵⁴ Por. S. CHROBAK, *Hiob – siła nadziei*, w: P. MITZER, A.M. SZCZEPAN-WOJNARSKA (red.), *Hiob biblijny. Hiob obecny w kulturze*, Warszawa 2010, s. 349–363; P. SELIER, *Biblia w kulturze Zachodu*, s. 119–120, 127–129.

⁵⁵ A. TRONINA, *Księga Hioba*, s. 69.

⁵⁶ Zob. R.B. SIEROŃ (red.), *Biblia – istota i rola w kulturze (skrypt dydaktyczny dla Wydziału KUL w Stalowej Woli)*, Stalowa Wola – Sandomierz 2016, s. 73–76.

w dwóch wersjach w późnych odpisach. Za zaginione uważa się dwa dzieła epoki Odrodzenia: Jakuba Lubelczyka *Joba onego sprawiedliwość i wiara, nowo po polsku przełożona z Ksiąg Pisma Bożego wyjęta* (Kraków 1559) oraz wierszowany dialog Marcina Białobrzeskiego⁵⁷. W *Żywotach świętych* wydanych w Wilnie w 1579 r. wielki polski kaznodzieja ks. Piotr Skarga ukazuje Hioba jako wzór cierpliwości, a jego dzieje w oparciu o *Moralia* św. Grzegorza przedstawia barokowy poemat *Job cierpiący...* Wojciecha Stanisława Chrościńskiego (Warszawa 1705). „Przykład niewinnie cierpiącego Hioba został tu przeciwstawiony zawinionemu cierpieniu narodu polskiego. Klęski i nieszczęścia narodu otrzymują w ten sposób jasną wykładnię teologiczną: Bóg dopuszcza kary mające na celu nawrócenie i wychowanie grzeszników (*poena medicinalis*). Księga Hioba stanowi w tym względzie szczególnie wymowny wzorzec”⁵⁸.

Wśród różnych sposobów podejścia do Księgi są zarówno fachowe rozprawy specjalistyczne (teologia, filozofia, psychologia, literatura, sztuka), jak też rozmaite eseje wychodzące bądź od postaci Hioba, bądź też od jego problemu. Jest też taka recepcja, która ogranicza się do poszczególnych motywów czy tekstów (np. „zakład” w prologu Fausta czy literacka recepcja postaci szatana). Ale nawet marginalne postaci nabierają wielkiego znaczenia (zwiastun „wieści hiobowej” czy żona Hioba). Lewiatan i Behemot, obok adaptacji literackiej (John Milton, Herman Melville), stają się symbolami filozofii politycznej (Jean Bodin i Thomas Hobbes). Na drugim biegunie mieszczą się dzieła literackie, aluzyjnie nawiązujące do Księgi Hioba (Franz Kafka, Fiodor Dostojewski)⁵⁹.

Spektrum obrazów Hioba – według Troniny⁶⁰ – rozciąga się od „cierpliwego” do „buntownika”. Cierpliwy Hiob jest obecny już w Nowym Testamencie, w Targumie i w Koranie. Także te wątki są obecne u Ojców Kościoła: Tertuliana i św. Grzegorza Wielkiego, oraz w literaturze średniowiecznej. Niezależnie rozwija się interpretacja „buntownicza” (Erich Bloch). Trzeba tu wymienić „problem teodycei”, a w nim „proces” o sprawiedliwość Boga przed sądem rozumu (Voltaire) czy teatr absurdu (Samuel Beckett).

Obecność Hioba jest zauważalna w światowej poezji w dziełach Dantego Alighieri, Heinricha Heinego, Victora Hugo, Paula Claudela, a na gruncie

⁵⁷ A. TRONINA, *Księga Hioba*, s. 69; zob. szerzej M. OŁDAKOWSKA-KUFLÓWA, *Hiob w literaturze polskiej*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 6, Lublin 1993, s. 903.

⁵⁸ A. TRONINA, *Księga Hioba*, s. 69–70.

⁵⁹ *Tamże*, s. 90.

⁶⁰ *Tamże*.

Boża pedagogia cierpienia w świetle Księgi Hioba

polskim Anny Kamińskiej (wiersz *Drugie szczęście Hioba*⁶¹) i Jerzego Zawieyskiego (utwór *Mąż doskonały*). W żydowskiej recepcji zauważa się zaostrzenie interpretacji. Wiąże się to z tym, że Żyd utożsamia się z postaciami Biblii. Główna przyczyna ostrego zderzenia z problemem Hioba po Auschwitz tkwi w tym, że nie wchodzi tu w grę interpretacja chrześcijańska i odniesienie do krzyża (Karol Wojtyła, *Hiob*, 1940)⁶².

Księgi Hioba w pedagogice biblijnej – wnioski pedagogiczno-pastoralne

Zdecydowana większość badaczy, tak w środowisku polskim, jak i włoskim⁶³ oraz anglojęzycznym⁶⁴, stoi na stanowisku, iż głównym tematem badanego przez nas utworu jest problem cierpienia. Zauważa się jednak coraz częściej – co podkreśla Warzecha⁶⁵, że w dyspucie nie jest to temat jedyny (Hiob stawia i inne, może jeszcze ważniejsze pytania), a w mowach Boga nie ma wyraźniej wzmianki na temat cierpienia. Inni chcieli tu widzieć obronę Boga (teodyceę) – obronę Jego sprawiedliwości w sytuacji niezasłużonego cierpienia⁶⁶. Biorąc jednak pod uwagę wielką złożoność Księgi Hioba, trzeba tę sprawę widzieć inaczej. Zubożeniem i zniekształceniem byłoby sprowadzenie orędzia utworu do jakiejś konkretnej myśli. Stąd też szuka się formuły możliwie najszerszej, która by ujęła całe posłanie Hioba. Wydaje się, że trafnie ujął tę kwestię Bonora⁶⁷, mówiąc, iż chodzi tu „o człowieka wobec Boga w sytuacji granicznej, która ukazuje całą głębię i złożoność religijnej relacji wiary”. Fakt,

⁶¹ W Drodze 1 (1973), s. 48–63.

⁶² A. TRONINA, *Księga Hioba*, s. 90; por. J. FRANKOWSKI, *Biblia – przeżycie i słowo*, *Więź* 18 (1975) 7–8, s. 15–19; E. GARLASCHELLI, *L'invocazione di Giobbe: una riposta ad Auschwitz*, Milano 2014.

⁶³ Zob. H. LUBSCZYK, *Il libro di Giobbe*, Roma 1971; D. GUALANDI, *Giobbe: nova versione critica*, Roma 1976; A. BONORA, *Dio e l'uomo sofferente: riflessioni sul libro di Giobbe*, Cinisello Balsamo 1990; J.G. JANZEN, *Giobbe*, Torino 2003.

⁶⁴ Przykładowo: D.J.A. CLINES, *Job 1-20*, Word Biblical Commentary 17, Dallas 1989; M. SIMONETTI, M. CONTI (red.), *Job*, Downers Grove 2006; K. LOW, *The Bible, Gender and Reception History: the Case of Job's Wife*, London 2013.

⁶⁵ J. WARZECHA, *Człowiek przed niepojętym Bogiem*, s. 82.

⁶⁶ A. SALAS, *Mądrość Izraela. Sumienie i Prawo – rozważania*, s. 100–105.

⁶⁷ A. BONORA, *Il contestatore di Dio: Giobbe*, Roma 1978, s. 46; por. D. Cox, *The Triumph of Impotence. Job and the Tradition of the Absurd*, Rome 1978, s. 23.

że punktem wyjścia jest tu ludzkie doświadczenie cierpienia, ale główny ciężar położony jest na porządek teologiczny.

Cytowany przez Warzechę⁶⁸ badacz J. Lévêque stwierdza: „Kochamy, ale i boimy się Hioba”.

Boimy się chyba dlatego, że towarzysząc mu w zawiłych poszukiwaniach, będziemy zmuszeni do „przemeblowania” tego, co w naszym życiu już jest ułożone; kochamy zaś za to, że jego orędzie jest tak bardzo prawdziwe i wciąż aktualne⁶⁹.

Pedagogia cierpienia w Księdze ujawnia się na płaszczyźnie teologiczno-antropologicznej⁷⁰. Utwór stawia podstawowe pytanie o właściwy stosunek człowieka do cierpienia i cierpiących na tle własnej relacji z Bogiem. Należy go także ujmować jako tekst, który zmagą się z pytaniem o znaczenie związku postępowania człowieka z jego osobistym powodzeniem i kondycją, w obliczu istnienia jawnego zła (niesprawiedliwości).

Księga Hioba wchodzi w dyskusję z tezami tradycyjnej mądrości hebrajskiej wysuwanymi wobec trzech zagadnień:

- 1) zasady odpłaty (los sprawiedliwych i los bezbożnych);
- 2) zła (cierpienia) w świecie: jego przyczyn, funkcji i postawy człowieka wobec niego;
- 3) obrazu Boga (relacji między Bogiem a człowiekiem)⁷¹.

Badając właściwości tekstu biblijnego pod kątem pedagogicznym należy w egzegezie skoncentrować się na hymnie mądrościowym – poemacie o nieprzeniknionej mądrości Bożej (rozdział 28)⁷². W ostatnich latach hymn ten stał się przedmiotem burzliwej dyskusji egzegetów, o czym świadczy to, że poświęcono mu nawet całą konferencję międzynarodową⁷³. Ten najprawdopodobniej najpóź-

⁶⁸ J. WARZECHA, *Człowiek przed niepojętym Bogiem*, s. 75.

⁶⁹ *Tamże*.

⁷⁰ Zob. F. CHIRPAZ, *Księga Hioba. Poemat o nadziei*, tłum. A. Merdas, Poznań 1999, s. 107–129; J. BREMER, *Hiob obrońca własnej prawości*, Kraków 2002, s. 23–37.

⁷¹ W. PIKOR, *Czytamy Stary Testament*, Kielce 2007, s. 181.

⁷² T. BRZEGOWY, *Pisma mądrościowe Starego Testamentu*, s. 68; por. A. SPREAFICO, *Dio sfida Giobbe? Un libro di fede protesta e speranza: testo e commento*, Roma 2013, s. 113–118.

⁷³ Szczegółowo opisuje to, opierając się na literaturze zagranicznej: A. TRONINA, *Księga Hioba*, s. 40.

Boża pedagogia cierpienia w świetle Księgi Hioba

niej zredagowany fragment Księgi⁷⁴ ukazuje obraz kopalni, w której wydobywa się szlachetne metale i drogie kamienie (28,1-11). Do miejsc ukrytych głęboko pod ziemią „drapieżnik nie zna [...] ścieżki, nie widzi jej oko sępa; nie dojdzie tam dumne zwierzę, nawet i lew tam nie dotrze” (28,7-8). Są to więc miejsca dostępne tylko człowiekowi. Stosując analogię do kopalni i drogi prowadzącej do niej, autor stwierdza, iż tak jak dzikie zwierzę nie zna dostępu do podziemnych chodników, tak człowiek nie zna drogi prowadzącej do Mądrości (28,12-14). Powinien jednak zdać sobie sprawę, iż „nie daje się za nią złota, zapłaty nie waży się w srebrze” (28,15). Stanowi ona wartość bezcenną i człowiek nie jest w stanie zdobyć jej poprzez własny wysiłek (28,15-19). Słowa te objawiają absolutne i nieosiągalne dla ludzkiego umysłu wymiary Boskiej Wszechmocy i Wszechwiedzy. Człowiek powinien jedynie uznać Moc i Świętość Boga oraz postępować według prawa. Tekst Hymnu o Mądrości kreśli w skrócie problematykę zawartą w ostatnich 10 rozdziałach księgi, rozstrzygających kwestię tajemnicy niezawinionego cierpienia Hioba⁷⁵. Mądrości nie można posiadać, należy jej nieustannie poszukiwać. Mądrość pojmuje się jako porządek świata – działa ona w stworzeniu, uwidacznia się w porządku świata, ale nie jest wartością niezależną od Boga. On ją bowiem „widział i zmierzył”. Mądrość jest siłą zależną od Boga lub zbliża się do wielkości uosobionej (por. Prz 1-9; Syr 24; Mdr 9-11). Taka mądrość pozostaje dla człowieka niedostępna. Powinien się on przed nią – jak zauważa Poniży⁷⁶ – a właściwie przed Bogiem, który ją ma, tylko w pokorze skłonić. Dla człowieka dostępna jest jednak pewna mądrość: „Bojaźń Boża – zaiste mądrością, roztropnością zaś – zła unikanie” (28,28).

Mędrzec Elihu podaje istotną myśl o oczyszczającym i wychowawczym (gr. *pathein – paideuein*) sensie cierpienia. Formułuje też tezę, iż Bóg uwalnia człowieka od cierpienia, nie karze według win istoty ludzkiej, która ma swego orędownika (33,19; 36,8-11)⁷⁷. Wnikliwa egzegeza Księgi Hioba oraz refleksja teologiczno-biblijna pozwalają na sformułowanie wniosków pedagogiczno-pastoralnych. Ludzkie cierpienie, będące tajemnicą, nie jest następstwem grzechu. Człowiek w obliczu cierpienia powinien podjąć wysiłek, by uznać jego głębszy, nadprzyrodzony wymiar. Człowiek sprawiedliwy, akceptując

⁷⁴ J. WARZECHA, *Człowiek przed niepojętym Bogiem*, s. 73.

⁷⁵ B. PONIŻY, *Oblicza Boga w Księdze Hioba*, w: M. ROSIK (red.), *Teologia Starego Testamentu*, t. 3, s. 40–41.

⁷⁶ Tamże, s. 46.

⁷⁷ B. PONIŻY, *Oblicza Boga w Księdze Hioba*, s. 43; por. J. WARZECHA, *Człowiek przed niepojętym Bogiem*, s. 73–99.

oczyszczający wymiar bólu, pozbywa się niepokoju. Całkowita ufność wobec Boga sprawia, że człowiek wierzący realizuje się w pełni, choć doświadcza własnej słabości i bezradności. Prawdziwy mędrzec, nie mogąc wytłumaczyć tego, co niewytłumaczalne, uniża się w obliczu Bożej tajemnicy.

Z punktu widzenia pedagogiki istotne jest, iż w Księdze widać doświadczenie autora przeżywającego osobiste cierpienie (świadcstwo życia).

Autor nie mógł napisać tego, co napisał, i tak napisać, jak napisał, jeżeli sam nie przeżył głębokiego i długotrwałego cierpienia. Zarówno głębia i powaga jego myśli i uczuć, ostrość jego wejrzenia w naturę ludzką, żywe piękno jego wyrażania się, jak i uniwersalistyczne podejście do problemu cierpienia sprawiają, że dzieło jaśnieje realizmem i siłą zdolną poruszyć ludzką duszę niezależnie od tego, kiedy i gdzie żyje⁷⁸.

Zakończenie

Księga Hioba jest medytacją religijną, która podejmuje trudny problem i próbuje ukazać nowe drogi myślenia. Dotychczasowy sposób traktowania cierpienia jedynie jako kary Bożej musi być skorygowany. Bez naruszania Bożej sprawiedliwości trzeba przyjąć, że cierpienie może stać się udziałem także sprawiedliwego. Jeżeli w stworzonym przez Boga świecie istnieje tyle tajemnic, których rozum ludzki nie może przeniknąć (budowa wszechświata, nieuleczalne choroby, funkcjonowanie mózgu, pandemia), to jakże może on rozwiązać tajemnicę cierpienia? Dla Boga nie ma tajemnic ani w całym zewnętrznym świecie, ani w ludzkim życiu. Realizacja biblijnej „pedagogii cierpienia” wzywa do wychowania, a więc kształtowania w człowieku cnoty (*virtus*) cierpliwości (*patientia*)⁷⁹. Duchowy pokój, który staje się udziałem Hioba, stanowi oparcie

⁷⁸ T. BRZEGOWY, *Pisma mądrościowe Starego Testamentu*, s. 76.

⁷⁹ W Biblii cierpliwość jest przede wszystkim przymiotem Boga, dzięki czemu powstrzymuje się On od wydania karzącego wyroku i daje ludziom czas na nawrócenie (Wj 34,6; Iz 48,9; Rz 2,4). Według tekstów Nowego Testamentu cierpliwość jest pojmowana jako owoc oraz dar Ducha Świętego dla ludzi i jest wyrazem udziału w nowym stworzeniu. Jest ona również przymiotem miłości (1 Kor 13,4) – oznacza cierpliwie znoszenie drugiego człowieka aż do rezygnacji z własnych praw. Cierpliwość jako postawa wymagana w relacjach międzyludzkich jest często wymieniana w katalogach cnot; M. ERNST, T. SIEMIENIEC, *Cierpliwość*, w: F. KOGLER I IN. (red.), *Nowy leksykon biblijny*, Kielce 2011, s. 121.

Boża pedagogia cierpienia w świetle Księgi Hioba

dla autentycznej mądrości. Jedyne ten, kto nie obawia się zaakceptować tego, co niezrozumiałe i nieprawdopodobne, doświadczy bliskości Boga. Hiob nie boi się stawiać trudnych pytań i z pasją oddaje się poszukiwaniom. Wytrwale poszukuje odpowiedzi na stawiane sobie pytania.

Księga Hioba jest ważnym etapem rozwoju myśli biblijnej na temat przyczyny cierpienia. Przeżywanie go jest doświadczeniem, z różnym natężeniem i stopniem, każdej istoty ludzkiej. Wychowanie do odkrywania sensu i wartości ludzkiego cierpienia staje się jedną z powinności pedagogiki biblijnej. Według „pedagogii cierpienia” przedstawionej w Księdze Hioba nie musi być ono wyrazem kary Bożej, a *homo patiens* – człowiek cierpiący – nie musi być grzesznikiem. Chociaż taki stan jest trudny do zrozumienia, to jednak cierpienie ma znaczenie w planach Bożych (transcendentny plan, w którym swoje miejsce ma misterium cierpienia – Ravasi)⁸⁰. Cierpienie może być dla człowieka także przedmiotem zaślugi (*salvifici doloris*)⁸¹, jeżeli podda się on tym planom, które są ostatecznie wyrazem Bożej mądrości i miłości⁸².

Ks. Roman Bogusław Sieroń

⁸⁰ G. RAVASI, *Biblia jest dla ciebie. Mały kurs teologii biblijnej*, Poznań 2011, s. 34.

⁸¹ Znamienne jest, że taki sam tytuł nosi list apostołski św. Jana Pawła II o chrześcijańskim sensie ludzkiego cierpienia z 11 lutego 1984 r., https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/listy/salvifici.html [dostęp: 1.12.2018].

⁸² Por. T. JELONEK, *Miniatury biblijne*, Kraków 2013, s. 187–195; W. PIKOR, *Biblijne pytania o Boże miłosierdzie*, Pelplin 2004.